

ARTIKELN

Oude en nieuwe lijnen in de culturele criminologie

Inleiding op het varia-nummer

Fiore Geelhoed, Margo De Koster & Marc Schuilenburg

Dit varia-nummer biedt zes artikelen die teruggrijpen op oude en nieuwe lijnen in de culturele criminologie. Een eerste lijn in de artikelen is het perspectief op criminaliteit en controle als sociaal geconstrueerde fenomenen binnen specifieke historische, economische, sociale en politieke contexten. Binnen die contexten komen 'criminaliteit' en 'controle' tot stand in interactie tussen diverse actoren – van daders, politie en justitie tot media, slachtoffers en (overige) burgers. De tweede lijn in de artikelen heeft betrekking op methoden in de culturele criminologie en daarmee gepaard gaande epistemologische vraagstukken. In deze inleiding introduceren wij de verschillende bijdragen vanuit deze twee hoofdlijnen.

Lijn 1: Sociale constructie: historische en contemporaine analyses

Het openingsartikel van **Melvin Soudijn** over de zogenoemde 'thugs' in negentiende-eeuws Brits-India sluit aan bij een stevig ingebedde traditie van historische reflectie in de culturele criminologie. Soudijn deconstrueert koloniale bronnen en laat zien hoe het dominante narratief over de 'thugs' – als pan-Indiase, strak georganiseerde en quasireligieuze misdaadorganisatie – niet los is te zien van de belangen van het Britse koloniale bestuur en van de institutionele context waarin het bronnenmateriaal is geproduceerd. Daarmee sluit zijn bijdrage aan bij de onderzoekslijn binnen de culturele criminologie waarin het object van studie – criminaliteit en sociale controle – niet als vanzelfsprekend wordt genomen, maar als historisch geconstrueerde fenomenen waarvan de discursieve en culturele gedaanten door de tijd heen worden bevraagd.

Het *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* heeft sinds de oprichting in 2011 veel ruimte geboden aan bijdragen die de historische context van criminaliteit en straf centraal stellen. In het inaugurele redactioneel van het tijdschrift benadrukken Schuilenburg, Siegel, Staring en Van Swaaningen (2011) het belang van een interdisciplinair perspectief waarin onder andere historisch-criminologische reflectie een prominente rol speelt bij het analyseren van de culturele betekenissen van criminaliteit en sociale controle. Sindsdien verschenen er ruim twintig artikelen waarin historische reflectie een belangrijke plaats inneemt.

Historische analyse fungeert daarbij niet als decor, maar als epistemologisch uitgangspunt. Ter verduidelijking hiervan bespreken wij twee recente voorbeelden. In

de inleiding van het themanummer *Mondiale culturele criminologie* analyseren Van Swaaningen en Zaitch (2022) hoe historische processen van kolonialisme en imperialisme hedendaagse criminologische theorieën en praktijken beïnvloeden en pleiten zij voor een bewustzijn van deze historische invloeden in het huidige onderzoek. In hun inleidende bijdrage tot het themanummer *Een criminologie van oorlog in cultureel perspectief* laten Van Stokkom, Van Swaaningen en Nelen (2025) zien hoe historisch vergelijkend denken – zoals over koloniale onderdrukking, de Holocaust of recente geweldsescalaties – niet alleen cruciaal is voor het duiden van hedendaagse oorlogen, maar ook blootlegt hoe historische kennis op gespannen voet staat met de geopolitieke logica van selectieve verontwaardiging, stilzwijgen en institutionele ontkenning. Daarbij waarschuwen zij voor de beperkingen van historische reflectie vandaag: de snelheid van het mondiale nieuwsverkeer, het spektakelkarakter van geweld en de instrumentalisering van historische analogieën ondermijnen duurzame en kritische herinneringspraktijken. De auteurs stellen dat historisch besef zowel krachtig als kwetsbaar is: het kan mobiliserend, maar ook polariserend werken en door macht worden geïnstrumentaliseerd. Juist daarom moet de cultuurkritische criminologie actief de structurele condities blootleggen die bepaalde herinneringen legitimeren en andere doen verdwijnen.

Het uitwissen en herschrijven van de geschiedenis lijkt vandaag populairder dan ooit. In maart 2025 werd in opdracht van president Trump de tekst ‘Black Lives Matter’, ter herdenking van de gelijknamige protesten, van de straat in Washington verwijderd. Een ander officieel besluit van het Witte Huis stelde in diezelfde maand dat Amerikaanse geschiedenisboeken, musea en monumenten een meer ‘patriottische’ en minder kritische versie van de Amerikaanse geschiedenis moeten brengen (‘Restoring Truth and Sanity to American History’, White House Executive Order). Historisch bewustzijn staat ook onder druk doordat in de laat-kapitalistische samenleving een logica overheerst van onmiddellijke bruikbaarheid, versnelling en kortetermijndenken. De postmoderne mens, zo stelde filosoof Fredric Jameson, heeft weinig historisch besef en kent het verleden vooral door de populaire cultuur – als periode van pruiken en koetsen. Kunstwerken bieden geen satirische en kritische kijk meer op de heersende zeden en gewoonten, zij zijn een ‘pastiche’ geworden: een samenraapsel van allusies op kunstwerken uit het verleden en gericht op snelle productie en consumptie (Jameson, 1991). Zo is Picasso’s *Guernica*, in 1937 nog een scherpe aanklacht tegen de Spaanse burgeroorlog, vandaag terug te vinden op banale consumptieartikelen zoals pennenzakken of theekoppen. De referentie aan een reële gebeurtenis verdwijnt, en daarmee de herinnering. En ook wanneer er wel nog naar het verleden wordt gekeken, dan lijken wij er als samenleving maar bitter weinig uit te leren. Dat is niet nieuw; hierover klaagde de Duitse filosoof Friedrich Hegel al: ‘Wat de ervaring en de geschiedenis ons leren, is dat naties en regeringen nooit iets hebben geleerd van de geschiedenis’ (1822: 19).

Het hardnekkige onvermogen om te leren uit het verleden vormt een terugkerende bekommernis binnen de historische en cultuurkritische traditie. Reinhart Koselleck heeft dit spanningsveld scherp geanalyseerd met zijn onderscheid tussen *primäre Erfahrung* en *sekundäre Erinnerung*. Onder *primäre Erfahrung* verstaat Koselleck de directe, belichaamde ervaring van gebeurtenissen, gekenmerkt door

emotionele nabijheid, lichamelijke inscriptie en existentiële betrokkenheid. *Sekundäre Erinnerung* daarentegen is gemedieerd, overgeleverd via documenten, beelden, rituelen of verhalen, en dus altijd reeds gefilterd en geïnterpreteerd. Het leren uit het verleden stuit volgens Koselleck op de kloof tussen deze twee vormen van tijdservaring: de collectieve herinnering wordt nooit gevormd door de primaire ervaringsdragers alleen, maar door de interpretatie van latere generaties die andere belangen, posities en betekenisaders hanteren (Koselleck, 2000).

Koselleck verbeeldt deze asynchrone verwerking van de geschiedenis met een krachtige metafoor: het verleden is als een lavastroom die ondergronds nog lang nagloeit. Soms duikt die lava onverwachts weer op aan de oppervlakte – in de vorm van trauma's, plotselinge historische analogieën of morele claims. 'Erfahrungen verhalten sich zueinander wie die Schichten der Lava, die sich überdecken, einander verdecken und in sich selbst weiterglühen', schrijft Koselleck. 'Und gelegentlich brechen sie wieder hervor' (2000: 241-242). Deze ondergrondse tijdsdiepte maakt het onmogelijk om tot één lineair en moreel eenduidig collectief geheugen te komen. Daarmee neemt Koselleck afstand van Maurice Halbwachs' opvatting (1992) dat collectieve herinnering een gedeeld, richtinggevend moreel kompas kan zijn. Waar Halbwachs de stabiliserende kracht van gedeelde herinneringen benadrukt, wijst Koselleck juist op hun fragmentarische, meervoudige en politiek beladen karakter.

Voor de culturele criminologie impliceert dit dat de roep om 'nooit meer' – of het nu gaat om oorlog, koloniale repressie of institutioneel geweld – slechts betekenis krijgt als zij gepaard gaat met een reflexieve omgang met het verleden, die openstaat voor conflicterende ervaringen en herinneringen. In een tijdperk waarin historische beelden en analogieën snel worden gemobiliseerd voor politieke doeleinden, is het de taak van de cultuurkritische analyse om juist die gelaagdheid van herinnering zichtbaar te maken. Niet om geschiedenis als moreel anker te fixeren, maar om haar potentieel tot verstoring, bevraging en verheldering te activeren.

Nergens lijkt de doorwerking van de geschiedenis in het heden zo afwezig als in het onderwerp 'Artificiële Intelligentie' (AI). Lang werd AI geassocieerd met dystopische sciencefictionfilms en het einde van de mensheid. Inmiddels is de term synoniem met innovatie en groei, van het verbeteren van efficiëntie tot het stimuleren van productiviteit. Maar schijn bedriegt, zo laten **Marc Schuilenburg, Yarin Eski, Quinty van Anen en Jolijn de Waard** zien in het artikel 'De panopticar'. Hierin wordt de digitale surveillance in de elektrische auto's van het Amerikaanse bedrijf Tesla, met als eigenaar Elon Musk, onderzocht. Om de veiligheid in en rondom de Tesla te verbeteren, worden niet alleen data verzameld over het rijgedrag (zoals snelheid, remgedrag en acceleratie) van de bestuurder, maar ook over de hele omgeving van de auto. In het artikel wordt de spanning belicht tussen de digitale surveillance door Tesla en een gevoel van vrijheid, dat van oudsher met het fenomeen van de auto is verbonden. De auteurs spreken, met een verwijzing naar het werk van Michel Foucault en Gilles Deleuze, van een 'panopticar', waarbij de 'slimme controle' door Tesla en de 'zelfdisciplinerende' van de bestuurder naadloos in elkaar overlopen. Daarmee herleiden zij de doorwerking van AI tot het 'panopticisme' uit de achttiende eeuw en een disciplinaire machtsvorm die de bestuurders van een Tesla stuurt in de richting van genormeerd gedrag. De conclusie van het artikel is

dat de bestuurders van een Tesla hun privacy bewust loslaten vanwege individuele belangen en zelfverheerlijking en dat de surveillance door het Amerikaanse bedrijf ook wordt beleefd in termen van plezier, spel en ontspanning.

Wat zegt deze manier van verzamelen van data en gedragssturing door Tesla over onze samenleving? Het past in ieder geval in een breder debat over de inzet van AI en algoritmes en de balans daarbij tussen privacy en veiligheid. Steeds meer partijen verzamelen persoonlijke data in het kader van toezicht en handhaving. Dat gebeurt in de regel onder het mom van veiligheid en efficiëntie. Zo wordt het politieke vertoog gedomineerd door een streven naar meer veiligheid met een brede steun om risico's in een zo vroeg mogelijk stadium te voorkomen (Schuilenburg & Van Swaaningen, 2013). Tel hierbij op het geloof dat alles is te vatten in data (ook wel 'dataficatie' genoemd) en dat veiligheidsproblemen effectiever met de nieuwste technologische tools kunnen worden aangepakt, en dit alles resulteert in een groot geloof in AI en algoritmes als 'de' oplossing voor het veiligheidsvraagstuk – ook wel 'AI-common sense' en 'AI-mateloosheid' genoemd (Aradau, 2023; Schuilenburg, 2024).

Dataverzameling en het gebruik van statistische methoden voor het oplossen van criminaliteit passen in een historisch perspectief om de politieprestaties te verbeteren. Dit gaat terug tot de negentiende eeuw wanneer politiekorpsen grote archieven van foto's van gezichten (*mug shot*) en vingerafdrukken (*dactyloscopie*) van personen aanleggen om bij te houden wie eerder in aanraking was gekomen met de politie (Leloup, 2023). Maar de manier waarop nu grote hoeveelheden gegevens worden verzameld door zowel private als publieke partijen roept steeds meer vragen op, waaronder de goede invulling van publieke waarden zoals non-discriminatie, transparantie en het recht op privacy van burgers.

Simpel gezegd: koop een Tesla en je krijgt surveillance er gratis bij. Toch staan de rol en macht van deze techbedrijven in het veiligheidsvraagstuk nog niet in het hart van de criminologische belangstelling en stevige empirische onderzoeken naar de digitalisering van surveillance en de opkomst van 'AI-criminaliteit' zijn tot op heden beperkt (Schuilenburg & Soudijn, 2023; 2024). Wel is het duidelijk dat deze bedrijven een lucratieve toekomst zien in data met betrekking tot criminaliteit en overlast. Niet alleen kopen zij tal van kleine bedrijven op die actief zijn op dit gebied; zij verkopen ook cruciale diensten en digitale tools aan de overheid om criminaliteit te voorkomen of op te sporen. In het geval van Tesla's Elon Musk gaat zijn invloed nog verder, vanwege zijn betrokkenheid bij de regering-Trump en zijn bedrijfsbelangen in de Oekraïne-oorlog. Zo vormen Tesla's Starlink-satellieten de ruggengraat van het militaire communicatieverkeer. Morozov (2025) spreekt over Musk in termen van een 'oligarch-intellectueel': iemand die private belangen verstaat naar universele geboden, en in het bezit is van socialmediamegafoons, celebritystatus, bakken met venture capital-geld en een toegangspasje voor het Witte Huis.

Dat surveillance steeds verder het private domein binnendringt, werd opnieuw duidelijk toen de politie bij een vrouw thuis aanbelde met de vraag waarom ze zo vaak naar demonstraties gaat. Dergelijke ervaringen met politieursurveillance zijn deelnemers aan acties van Extinction Rebellion (XR) evenmin vreemd. Deze groep staat centraal in het artikel 'Van angst voor extinctie naar rebellie' van **Junia Ber-**

gers. Hierin komen sociale constructies rondom burgerlijke ongehoorzaamheid aan bod: in dit geval in de vorm van betekenisgeving door de activisten zelf. In haar artikel laat Bergers zien hoe activisten van XR hun burgerlijke ongehoorzaamheid legitimeren. Daarbij bespreekt Bergers diverse groene en cultureel criminologische thema's als klimaatproblematiek, collectieve identiteit en verzet (Brisman & South, 2014). Een van de dingen die Bergers constateert, is dat de interactie met de politie betrokkenheid bij XR kan stimuleren.

Dergelijke onbedoelde neveneffecten van overheidsoptreden raken aan de focus van de kritische criminologie ten aanzien van de rol van overheid en beleid en de interactie met deviante personen. Het binnen de criminologie gangbare labeling-perspectief kenmerkt zich door de aanname dat machthebbers niet alleen bepalen wat deviant is, maar ook hoe zij deviantie daarmee juist in de hand kunnen werken. Bij protestbewegingen zijn dergelijke onbedoelde neveneffecten in diverse studies in kaart gebracht. Zo stellen Della Porta (2014) en Ellefsen (2021) dat overheidsrepressie geweld en radicalisering van protestbewegingen kan voeden. Storbeck, Jacobs, Schuilenburg en Van Akker (2025) hebben laten zien hoe het toenemende gebruik van surveillance-technologie bij demonstraties van XR leidt tot verschillende 'chilling effecten', waaronder gevoelens van extreme openheid en extreme voorzichtigheid onder zowel de demonstranten als de politieagenten, die de betogingen in goede banen proberen te leiden.

Lijn 2: Epistemologie en methodologie: positionaliteit, disbalans en statistische verbanden

Waar de voorgaande drie artikelen onderzoeksresultaten presenteren, bevatten de overige drie artikelen in dit varia-nummer een kritische bespreking van hoe onderzoek naar deviante groepen tot stand komt en welke mogelijke biases daarbij op de loer liggen. Vragen die daarbij aan de orde komen, zijn hoe onderzoekers zich tot deze groepen kunnen verhouden, hoe zij recht kunnen doen aan de perspectieven van participanten en hoe machtsverhoudingen en dominante paradigma's in onderzoek doorwerken. Deze artikelen sluiten aan bij een bredere roep om reflexiviteit en bewustzijn van positionaliteit en machtsverhoudingen tussen de onderzochte groep en de onderzoekers (cf. Lumsden & Winter, 2014; Whitaker & Atkinson, 2021). In dit verband roepen Lumsden en Winter criminologen op:

'[to] openly acknowledge, reflect upon and share their experiences of research in various settings, crucially highlighting instances where internal or external power dynamics are at play and problematising such relations and knowledge production. It is crucial that as criminologists we reflect upon the research we do, whom we do it for and to what purpose it will be used' (2014: 3).

Drie bijdragen in dit varia-nummer geven elk op eigen wijze gehoor aan deze oproep. Allereerst bespreekt **Merel Driessen** de dilemma's waar zij als veldwerker tegenaan loopt bij haar onderzoek naar twee groepen met verschillende visies op het klimaatbeleid: boerenprotestgroepen (waaronder Farmers Defence Force) en XR.

In haar artikel 'Dan ben je toch niet voor ons?' gaat zij in op haar eigen positionali- teit ten opzichte van beide groepen om de balanceeroefening bij haar veldwerk te illustreren en hieruit lessen uit te trekken. Haar kernboodschap luidt dat positio- nele reflexiviteit van essentieel belang is in dit type onderzoek. Door deze reflexivi- teit is het volgens Driessen mogelijk om een ethische balans te vinden tussen im- pressiemanagement en authenticiteit die noodzakelijk zijn bij het krijgen van toegang, een eerlijke representatie van de verschillende groepen bij de rapportage en het omgaan met verschillen in emotionele verbinding ten opzichte van die groe- pen tijdens het empirische onderzoek.

In het artikel 'Participatief actieonderzoek in de gevangenis' van **Lennert De Boe, Elieze Termote, An-Sofie Vanhouche, Kristel Beyens en Emilie Gossye** doen de auteurs verslag van de uitdagingen omtrent het gebruik van *Participatory Action Research* (PAR) in gevangenissen. De wenselijkheid van dit type onderzoek beargu- menteren zij op basis van de gangbare praktijk dat onderzoek naar gedetineerden zonder hun directe betrokkenheid plaatsvindt. PAR biedt de mogelijkheid om deze disbalans in macht tussen onderzoekers en participanten te verminderen. In hun artikel breken de auteurs een lans voor PAR: niet alleen vanwege de gelijkwaardige onderzoeksrelatie, maar ook vanwege de mogelijkheden bij het verzamelen van ge- voelige informatie en de triangulatie die deze methode faciliteert. Daarnaast be- spreken de auteurs de dilemma's waar zij bij het uitvoeren van hun onderzoek op stuiten door de formele beperkingen die van toepassing zijn in de context van gevangenissen.

De laatste bijdrage van dit varia-nummer van **Joost Jansen en Abdessamad Boua- bid** gaat over de 'problematisering' van de epistemologische basis van criminologi- sche kennis en is in lijn met de eerder besproken oproep van Lumsden en Winter. In 'Criminologie van de Ander' staan de historisch beladen thema's 'intelligentie' en 'etniciteit' centraal. De auteurs spreken hierbij van een 'witte epistemologie' en wijzen erop dat er in onderzoek naar intelligentie en naar Marokkanen een inter- pretatief gat bestaat tussen statistische verbanden en conclusies over respectieve- lijk intelligentie en etniciteit als determinanten van crimineel gedrag.

Naast deze artikelen is in dit varia-nummer een interview met Marc Cools opgeno- men in de rubriek **Significant others**. Marc was redactielid van het *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* en is onlangs overleden. Kort voor zijn overlijden spraken Dina Siegel en René van Swaeningen met Marc over zijn persoonlijke geschiedenis en zijn wetenschappelijke fascinatie voor onderwerpen als private veiligheid en historische criminologie. Uit het interview komt het beeld naar voren van een per- soon met een brede belangstelling voor tal van criminologische onderwerpen – iets wat nergens beter op haar plaats is dan in dit varia-nummer.

Literatuur

- Aradau, C. (2023). Borders have always been artificial: Migration, data and AI. *International Migration*, 61, 303-306.
- Brisman, A., & South, N. (2014). *Green cultural criminology: constructions of environmental harm, consumerism, and resistance to ecocide*. London: Routledge.

- Della Porta, D. (2014). On Violence and Repression: A Relational Approach. *Government and Opposition*, 49(2), 159-187.
- Ellefsen, R. (2021). The Unintended Consequences of Escalated Repression. *Mobilization*, 26(1), 87-108.
- Halbwachs, M. (1992 [1950]). *On Collective Memory* (L.A. Coser, Ed. & Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Hegel, G.W.F. (1994 [1822]). *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*. Hamburg: Johannes Hoffmeister.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Koselleck, R. (2000). *Zeitschichten: Studien zur Historik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Leloup, P. (2023). De historisering van (digitale) surveillance: fotografie als middel van toezicht en controle (late 19^e – vroege 20^e eeuw). *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 13(2), 33-49.
- Lumsden, K., & Winter, A. (2014). *Reflexivity in criminological research: experiences with the powerful and the powerless*. Palgrave Macmillan.
- Morozov, E. (2025). De nieuwe elite van Silicon Valley, *De Correspondent*, 28 mei.
- Schuilenburg, M. (2024). *Making Surveillance Public. Why You Should Be More Woke about AI and Algorithms*. The Hague: Eleven.
- Schuilenburg, M., Siegel, D., Staring, R., & Swaaningen, R. van (2011). Over cultuur en criminaliteit. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 1(0), 3-17.
- Schuilenburg, M., & Soudijn, M. (2023). Digitale surveillance: Achtergrond, opkomst en onderzoek. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 13(2), 3-12.
- Schuilenburg, M., & Soudijn, M. (2024). AI-criminaliteit: Een verkenning van actuele verschijningsvormen. *Justitiële verkenningen*, 50(1), 12-29.
- Stokkom, B. van, Swaaningen, R. van, & Nelen, H. (2025). Een criminologie van oorlog in cultureel perspectief. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 13(1), 5-12.
- Storbeck, M., Jacobs, G., Schuilenburg, M., & Akker, R. van den (2025). Surveillance experiences of extinction rebellion activists and police: Unpacking the technologization of Dutch protest policing. *Big Data & Society*, 12(1), online first.
- Swaaningen, R. van, & Zaitch, D. (2022). Mondiale culturele criminologie. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 12(3), 3-30.